

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Odjek mesijanizma Adama Mickiewicza u djelu Ivana Mažuranić / Echo Mickiewiczowskiego mesjanizmu w twórczości Ivana Mažurancica

Author: Tea Rogić Musa ; Leszek Małczak (tłum.)

Citation style: Rogić Musa Tea; Małczak Leszek (tłum.). (2015). Odjek mesijanizma Adama Mickiewicza u djelu Ivana Mažuranić / Echo Mickiewiczowskiego mesjanizmu w twórczości Ivana Mažurancica. " Przekłady Literatur Słowiańskich" (T. 6, cz. 1 (2015), s. 28-55).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Odjek mesijanizma Adama Mickiewicza u djelu Ivana Mažuranića

The echo of Adam Mickiewicz’s messianism in the work of Ivan Mažuranić

Tea Rogić Musa

Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, Hrvatska, tea.rogic@izmk.hr

Data zgłoszenia: 15.04.2015 — Data recenzji i akceptacji: 8.05.2015

Abstract: Ivan Mažuranić was the first among the South Slavs to translate *The Books of the Polish People and of the Polish Pilgrimage* by Adam Mickiewicz, with the impact in his political brochure *Croats and Hungarians*. The knowledge of literary translations of the period contributes to the research of the Croatian-Polish relationship during the long-term endangerment of the national identities of both nations.

Key words: Ivan Mažuranić; Adam Mickiewicz; messianism; *The Books of the Polish People and of the Polish Pilgrimage*; Croatian National Revival.

Uvod: pregled korpusa

Kako bi se istražio utjecaj mesijanizma Adama Mickiewicza na Ivana Mažuranića nužno je kao predradnju istražiti Mažuranićevo mladalačko bavljenje Mickiewiczem i uopće cjelinu njegova poznavanja Mickiewiczeva opusa. U sastavu takva istraživanja nameću se tri razmjerno samostalna, a ipak isprepletena tematska područja: najprije Mažuranićeva suradnja u »Danici ilirskoj« 1830-ih te razgraničavanje njegovih tadašnjih prijevodnih od autorskih tekstova, a među kojima neki nastaju izravno pod utjecajem poljske lektire; nadalje, Mažuranićevo preuzimanje ritmike i fraze po uzoru na biblijski stil Mickiewiczjevih proza (čiji se trag dalje može pratiti u dopunama *Osmana* i *Smail-agi Čengiću*) te treće,

izravno ugledanje na političko-profetski diskurs u *Knjigama poljskoga naroda i hodočašća*, a za koje, zahvaljujući podatcima iz ostavštine, znamo da ih je Mažuranić prvi poznao u hrvatskoj i u južnoslavenskoj sredini. S obzirom na to da se pitanje Mickiewicza upleće u sve tri istaknute sfere Mažuranićeva djelovanja — prijevodnu, pjesničku i političku — bitno je uputiti na konzistentnu nit u čitanju i nasljedovanju Mickiewicza koja je pratila Mažuranićevo stvaralaštvo u različitim aspektima javnoga djelovanja.

Kako je prvi dokumentirao Milorad Živančević¹, Mažuranić već početkom 1830-ih u izvorniku čita Mickiewicza, radi opsežne bilješke, držeći ga vrhuncem književnosti među Slavenima. Već za gimnazijskih dana posve je svjestan koncepta slavenske uzajamnosti, ali i raznolikosti stajališta kod iliraca o tom pitanju, napose kad je riječ o Poljskoj: primjerice, na tragu češkoga utjecaja Petar Preradović² zamjera Poljacima uporno traženje vlastita puta, izvan sveobuhvatne panslavenske ideje, ne mareći za hegemoniju kojoj su Poljaci bili podvrgnuti i gdje su i oni, u takvoj vrsti ekspanzionizma, dijelili sudbinu neslobodnih naroda, unatoč svojoj teritorijalnoj i brojčanoj rasprostranjenosti. Kako znamo iz kasnijih razdoblja njegova javnoga djelovanja, Mažuraniću je strano metafizičko slavenofilstvo, kakvo su njegovali drugi zapadni Slaveni, susjedi Poljaka, birajući modus načelne potpore, ali zapravo odani vlastitom pragmatizmu.

Mažuranić se javio u književnosti kao suradnik »Danice ilirske« 1835. Tada je bio običaj među ilircima da mladi pjesnici objavljuju pod pseudonimom, iz neke vrste konvencionalne skromnosti. Publika je uglavnom vjerovala da cijeli list popunjava Ljudevit Gaj. Kako vidimo iz literature o suradnicima prvih godina »Danice«³, književni su povjesničari nailazili na teškoće oko Mažuranićeva autorstva: služio se redovito s nekoliko pseudonima, ne uključujući šifre, *Ilir iz Primorja horvatskoga*, potom *Slavomir*, pa *Budimir* (A. Barac u svojoj monografiji o Mažuraniću⁴, koja je dugo bila formativni književnopovijesni uvid, ni ne spominje šifru kojom su potpisani prijevodi Mickiewicza; dakle, tekstove prepoznaje kao Mažuranićeve, ali ne i da su prijevodi). Prva mu je tiskana pjesma na hrvatskom *Primorac Danici* iz 2. broja 1834., nastala kao odjek na pokretanje lista. Prva mu je napisana pjesma glasovitoga prvoga stiha *Vinodolski dolče, da si zdravo* (pravoga naslova *Pisma od Vinodolca školana*, nastala još u gimnaziji, 1830). Sljedeća mu je tiskana pjesma *Predem slavjanskim* iz 1835., u kojoj promiče ideju slavenstva. Sav mu je književni rad ukupno 31 pjesma u *Danici*, dva pjevanja *Osmana* 1844. i u listu »Iskra« prvi put objavljen 1846. spjev *Smrt Smail-age Čengića*.

¹ M. Živančević: *Ivan Mažuranić*. Novi Sad—Zagreb, Matica Srpska—Globus, 1988, str. 51.

² Ibidem, str. 53.

³ M. Živančević: »*Danica ilirska*« i njeni anonimni suradnici. »*Croatica*« 4(1973) 5, str. 67—70, 83—84.

⁴ A. Barac: *Mažuranić*. Zagreb, Matica hrvatska, 1945. Pregled Mažuranićeva književnoga rada na str. 62—88.

Prijevod Mickiewicza serija su crtica u »Danici« 1837. sa šifrom *M.....ć* kao oznakom autorstva. Riječ je o ulomcima iz *Knjiga poljskoga naroda i poljskoga hodočašća* (*Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* — prema prvom pariškom izdanju iz 1832.). Nisu prevedeni slijedom kako stoji u izvorniku, a u prijevodu ulomci nose zasebne naslove (u izvorniku nema naslova, samo rimske brojčane oznake)⁵: *Prispodoba* (početak XIV. odlomka *Knjiga. »Danica«* HSD⁶, 1(1835) 43, str. 273. Kratki ulomak, potpisan: *A. Mickiević*), *Nětilo* (nastavak XIV. odlomka *Knjiga. »Danica«* HSD, 1(1835) 46, str. 285, potpis: *A. Mickiević*), *Prispodoba* (iz V. odlomka *Knjiga. »Danica«* HSD, 1(1835) 49, str. 297. Dulji ulomak, potpis: *A. Mickiević*), *Poběda* (prozni ulomak. D I, 3(1837) 34, str. 134, potpis: *M.....ć*), *Zvězda i iglica magneta* (iz I. odlomka *Knjiga. D I, 3(1837) 34, 140, potpis: M.....ć*), *Oganj* (iz VII. odlomka *Knjiga. D I, 3(1837) 35, str. 144, potpis: M.....ć*), *Malaria* (vrlo vjeran prijevod iz IX. odlomka *Knjiga. D I, 3(1837) 36, 148, potpis: M.....ć*), *Glupi i mudri gospodar* (iz XV. odlomka *Knjiga. D I, 3(1837) 39, str. 160, potpis: M.....ć*), *Pravi Keršljanin* (nastavak XV. odlomka *Knjiga. D I, 3(1837) 41, str. 167–168, potpis: M.....ć*), *Prispodoba* (iz I. odlomka *Knjiga. »Danica«* HSD, 9(1843) 33, str. 132.

Mažuranićev prinos hrvatskoj recepciji Mickiewiczeva djela

Osim što su ulomci iz *Knjiga* prvi prijevod Mickiewicza među Južnim Slavenima, djelo je sadržajem izvrsno odgovaralo ilirskoj temi i širim prilika-ma u zemlji: crtice su odreda alegorijske, zamišljene kao pouke prilagođene hrvatskom čitatelju. Mjestimice je Mažuranićevo autorstvo posve očito — siže crtice o zvijezdi kao simboličnom putokazu izgubljenom brodu na uzburka-nom moru upotrijebljen je poslije u dopuni *Osmana* (XIV, 845–848). Ciklus je u suvremenika bio zapažen jer je odgovarao preporodnom ozračju u Hrvatskoj, o čem svjedoči i pretpisak u *Zori dalmatinskoj* 1845. Međutim, u prilog tome da su prijevod ipak ostali razmjerno nepoznati i da nisu pripisivani Mažuraniću svjedoči i studija *Književnost ilirizma*, koja donosi i zaseban osvrt na Mažurani-ćev prinos u »Danici«⁷, gdje se Mickiewicz ne spominje (iako »Danica«, napose u kasnijim godištim, donosi mnogo vijesti o Mickiewiczu — osobito se motrilo na razdoblje pariških predavanja, pa se izvješćuje i o nasljedniku na katedri,

⁵ L. Durković-Jakšić: *Mickiewicz i Jugosławianie*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uni-wersytetu im. Adama Mickiewicza, 1984, str. 201–202; S. Slukan: *Adam Mickiewicz u Hrvat-skaj 1835–1998*. »Književna smotra« 30(1998) 110(4), str. 37.

⁶ Kratice DI i HSD odnose se na nazive »Danica ilirska«, odnosno »Danica Horvatzka, Sla-vonzka y Dalmatinzka«.

⁷ A. Barac: *Književnost ilirizma*. Zagreb 1954, str. 212–215.

C. Robertu⁸), jednako kao u raspravi Đorđa Živanovića, koji ne spominje Mažuranića kao prevoditelja Mickiewicza⁹. Zabunu su potaknule tri crtice iz prvoga godišta »Danice«, tri prijevodna ulomka iz istoga Mickiewiczeva djela, koja je, po svemu sudeći, preveo Gaj¹⁰, koji je također izvrsno poznao poljski. Ti su ulomci nepotpisani, a među dvama ciklusima stoji dulje razdoblje.

Mažuranićevi su prijevodi u današnjem smislu prepjevi, u ilirsko doba prijevodna djela smatrana su izvornim prinosom književnosti. Bilo je uobičajeno da se preuzimaju cijeli ulomci, bez naznake pravoga autora, što je smatrano posve legitimnim. Kako je učenje slavenskih jezika bilo dijelom ilirske koncepcije, Mažuranić je od svih slavenskih jezika najprije i najbolje naučio poljski, u njegovoj ostavštini nađeno je nekoliko napisa na poljskom (prepisivao je cijele opsežne ulomke iz poljskih djela)¹¹. U najranijoj osobnoj legitimaciji koja je sačuvana u ostavštini (tzv. Personal-Standes-Auswies, datirano u Zagrebu 12. II. 1835) vlastoručno je u rubrici *Sprachkenntnisse* na broj 1 stavio, razumije se, hrvatski, na broj 2 poljski (dodavši i »druge slavenske jezike«), potom latinski, pa njemački, talijanski, sve do engleskoga¹². Da se ozbiljno zanimao prevodilaštvom, saznajemo iz predgovora njemačko-ilirskom rječniku (*Deutsch-ilirisches Wörterbuch. Němačko-ilirski slovar*. Agram 1842, s J. Užarevićem), koji je sastavio u duhu Gajeve jezične reforme.

Mickiewicz je na hrvatski preveden dakle razmjerno rano. Godina 1835. je indikativna jer se u historiografiji hrvatske književnosti uzima za početak preporodnoga razdoblja: to je godina kad počinju izlaziti »Novine horvatske« i kao njihov tjedni prilog prvi pravi hrvatski književni list, »Danica horvatska, slavonska i dalmatinska«. Autori koji su se bavili ranim hrvatskim prijevodima s poljskoga (Živanović, Josip Hamm, Fran Ilešić, Vilim Frančić) tumačili su šifru *M.....ć* kao Mickiewicz, ne dovodeći ih u vezu s Mažuranićem¹³. U starijim tumačenjima bez zadržke se sudilo da bi prevoditelj morao biti Gaj. Tek je Živančević (1988) zahvaljujući podacima iz ostavštine pripisao prijevode Mažuraniću.

Autorstvo prvih triju nepotpisanih ulomaka nije dakle riješeno, pretpostavka o Gaju oslanja se na izvjesnu mogućnost da je Gaj autor i članka o Mickiewiczu koji je izašao u »Danici« 1839 (54). Nakon Barčeve studije, u kroatističkoj literaturi o Mažuraniću (pa tako i u izdanju njegove bibliografije u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 32, Zagreb 1965) ulomci se ne označuju kao prijevodna djela. No uvid u Mickiewiczev izvornik potvrđuje prijevodni značaj

⁸ Ibidem, s. 123.

⁹ Đ. Živanović: *Bibliografija prevoda dela Adama Mickieviča u srpskohrvatskoj književnosti*. »Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor« 23(1957) 1/2, str. 176—178.

¹⁰ M. Živančević: *W sprawie autorstwa pierwszych tłumaczeń z Mickiewicza w literaturze chorwackiej*. »Pamiętnik Słowiański« 11(1961), str. 229.

¹¹ T.S. Grabowski: *Romantyzm polski wśród Słowian*. Lwów 1910, str. 38.

¹² M. Živančević: *Mažuranićevi prevodi*. »Zbornik za slavistiku« (1975) 9, str. 87—99.

¹³ M. Živančević: *W sprawie autorstwa...*, str. 225.

Mažuranićevih tekstova. Vjerojatno zato što se Mažuranić i inače potpisivao raznim šiframa, prvi čitatelji nisu sumnjali u izvornost djela. Dakle, Mažuranićevi suvremenici sigurno te ulomke nisu držali prijevodima. Od 1835. do 1838. Mažuranić surađuje u gotovo svakom broju »Danice«. No u godini nastanka prijevoda, 1837., objavio je samo dvije pjesme (*Danica Ilirom*, *Napredovanje*). Očito je u tom razdoblju posvećen prevođenju jer je u »Danici« tiskao i prijevode s ruskoga, češkoga, latinskoga, njemačkoga, francuskoga i talijanskoga. Pomutnja je nastala jedino s prijevodima s poljskoga jer su *de facto* anonimni (a i Gaj je bio na glasu kao znalac poljskoga).

Tekst prijevoda sugerira da prevoditelj nije kajkavac. Donekle je neobično i da tumači nisu uočili polonizme u tekstu: »burljivo doba« (*czas burzliwy*); poljska sintaksa — »[...] iglicu magnetnu brodarsku« (*iglicę żeglarską magnesową*). Prijevod je vjeran i leksički točan, svi ulomci prevedeni su po jednakom kriteriju i s jednakom nakanom: prevoditelju je bilo stalo, i pošlo mu je za rukom, sačuvati alegoričnost i didaktičnost izvornika, a tekst je prilagođen tamo gdje se izravno odnosio na Poljake. Mažuranić je mjestimice dodavao i cijele rečenice, no u cjelosti prijevod je vjeran i uspjelo prenosi lirizam Mickiewiczeva stila. Kako bi sačuvao biblijski ritam, Mažuranić negdje odveć čuva poljsku frazu pa se danas ti dijelovi doimaju manjkavima. Ulomci čine sadržajnu i duhovnu cjelinu, što svjedoči o njihovu promišljenu odabiru i poretku. U izvorniku su poglavlja označena rimskim brojevima, pa svi naslovi potječu od prevoditelja. Još je ponešto mijenjano, pa su tako *Glupi i mudri gospodar* i *Pravi kršćanin* dva pasusa iste pripovijesti, u izvorniku pod brojem XV, tiskane redom kako tamo i stoje¹⁴:

Glupi i mudri gospodar

Stanoviti glupi gospodar pozivajuć k sebi goste, pokazivaše im najpervo u domu svojem mēsta, gdje se smet baca, i druga smerdjljiva i skaredna mēsta, tako, da je sgrustnost u njih uzbudio, i nitko nehtjaše sēsti k stolu njegovu.

A gospodar razumni vodi goste svoje čistim hodnikom u sobu besēdnu. Smetištja i gnojišća nalazi se u svakoj kući, ali je sakrito od očuh.

Imade ih medju vami, koji govoreć inostrancem o domovini svojoj začimaju od toga, što u njezinih pravih i ustanovljenjih nije savoršeno i dobro; a drugi začimaju od onoga, što je lēpo i ugodno za vidēt. Kažite mi sada, koji su med njimi glupi, a koji razumni gospodari? i koji čēju goste u dom svoj privabiti?

Nemetjite bisera prēd svinje; negovorite svim inostrancem o velikih stvarih, koje je učinio vaš narod za dobro cēloga svēta, jerbo vam jedni nečēju vērovati, a drugi vas nečēju razumēti.

¹⁴ Ulomci se donose prema izvornom tisku u »Danici«, sa svim grafijskim i pravopisnim rješenjima onako kako ih je označio Mažuranić. Ovdje se pretiskavaju s ciljem oprimjerivanja prevoditeljeva stila i metode.

Ne prepirajte se s tudjinci, jerbo znate, da su govorljivi i berbljavi, kano dječaci u školi; i najmudrii naučitelj neće nadgovoriti prokšenoga i jezičljivoga dječaka.

M.....ć.

Pravi kerštjanin

Stanoviti Kerštjanin pribivaše blizu šume, budući je lugarom bio. Taj ugleda, gdje se razbojnik iz šume izvuče i, proti kerčmi pojde, u kojoj su stanovali Židovi, da jih umori i izplēnja. Razbojnik rekne lugaru: ajdemo skupa na Židove, pak ćemo plēn dēliti.

Lugar imadjaše pušku u rukuh, ali samo nabitu ptičjim šprihom, zato ju izpruži na razbojnika, i rani ga; nego vendar i sam biaše jako ranjen, prime se dakle za ramena, i biše se tako dugo, dok razbojnik lugara neobali i nogama nesgazi, i mišljaše, da ga je ubio. Nego i sam buduć ranjen, nemogaše radi prolēva kervi iti na razboj, i vrati se natrag u šumu. Lugar medju tim uteče u kerčmu.

I rekne Židovom: eto što mi se sgodi; sastadoh se s razbojnikom, ranih i oděrah ga, ali će se skorom izlēciti i povratiti se; ako ne ovamo, on će iti drugamo plēnati ine Židove po kerčmah. Ustanite dakle, uhvatite, i svežite ga; i ako se bojite, pomozite meni, razbojnik je ravno jakih rukuh; ali buduć da je već oslabljen, nadvladat ćemo ga.

Židovi su takojer vidēli iz kerčme, što se je sgodilo, i znadjahu, da jih je obranio; ali bojahu se, da nebi platje kakove iskao.

Ništanemanje pokazivahu veliko začudjenje, pitajuć, odkuda ide, i što želi; starešine dadoše mu rakie i kruha; a Židovčeta plakahu, kano da bi od sužalenja.

I rekoše svi: nevěrujmo, da bi razbojnik hotio nas ubiti; od davna je bio kod nas, pio rakie, i ništa nam zloga nije učinio.

Odgovori im lugar: ako je tu bio, tim gorje po vas, jerbo je razmotrio dom vaš i škrinje vaše, i spazio, da u kući stanuju Židovi, to jest, bojažljivoga i slaboga serdca narod.

Na to mu opet rekoše Židi: nepogerdjui naroda našega; jerbo zar nije iz njega, zar nije iz našega naroda bio David, koi je Goliata ubio, i Samson najjačji izmed svih ljudih.

Odgovori im opet lugar: čověk sam u knjigah nevěšt, ali sam čuo od župnika (plebanuša), da je taj David i Samson umro, i da neće nijedan višje ustati; brinite se dakle za sebe.

Rekoše mu opet Židi: to nije naša stvar lugove od razbojnikah očistjati, to je briga vladarstva i vojske; idi i kaži im.

Odgovori lugar: kad sam vas branio, nisam pitao vladarstva, niti sam čekao na vojsku. Rekoše mu Židovi: branio si sam sebe. Odgovori lugar: mogao sam

takojer razbojniku pomoći, da vas oglobi, ili iti iz daleka za njim i mučec, pak bi bio sa mnoom podělío dobro vaše. Mogao sam takodjer iz kuće i neiziti.

Rekoše mu Židovi: branio si nas, jerbo si se nadao platje. I mi ti dadosmo rakie i hlěba, obvismo ti rane, i dat ćemo ti još jedan tverdi talir.

Odgovori im lugar: Platje vaše netrěbam, a za hlěb, rakiu i lěk, poslat ću vam pěneze, kako beržje doma dojdem.

Rekoše mu opet Židi: tukao si se s razbojnikom, jerbo znamo, da si svadljivac, i ljubiš boj, i tražiš po šumi zvěri.

Odgovori im lugar: da bi ja išao na boj, oboružao bi se bolje, ponesao bi kugljih i torbak; i išao bi ili prie, ili potlam; a viděli ste, da nisam išao, niti prie, niti potlam, nego u onaj isti mah, kad sam smotrio razbojnika na vas idućega.

Opet se Židi jako zadiviše, i rekoše: kaži dakle, i izpovědi, zašto si to učinio, što si učinio, i kakve biahu misli tvoje, jerbo si čudan čovek!

Odgovori lugar: to jedino neću da vam kažem, i ako bi vam kazao, nerazuměte, jerbo je ini razum židovski, a ini kerštjanski; nego da bi vi bili kerštjani, razuměli bi postupanje moje, niti bi me pitali. To rekav, ostavi ih.

Iduć vendar, jecaše zbog ránah.

A Židovi govorahu medju sobom: hvali se, da je hrabar, a ječi: rane njegove nisu tako težke, i samo jeci, da nam dětcu straši.

Znadoše Židovi, da je težko ranjen bio, i sami počutiše, da su zlo učinili, nego ipak hotjahu sami u sebi govoriti, da nisu ništa zloga učinili. I besědjahu glasno, da savěst zagluše.

Pravi kerštjanin znači ovdě domorodca, razbojnik neprijatelja domovine, a Židovi odmetnike, koji niti za isto spasenje svoje što máre!

M.....ć.

Na kraju stoji rečenica koje nema u izvorniku, zoran primjer domestifikacije izvornika i njegove prilagodbe za hrvatskoga čitatelja.

O Mažuranićevim prijevodima vrijedi podcrtati sljedeće: u usporedbi sa suvremenom praksom prevođenja, Mažuranićev postupak je slobodni prijevod; u najkraćem, Mickiewiczev izvornik nije prevoditelju poslužio kao nadahnuće za novi, vlastiti tekst, nego je izvornik prilagođen na mjestima gdje je mogao biti dalek i nerazumljiv hrvatskom čitatelju. Te se prilagodbe ne odnose na leksička i jezična rješenja u širem smislu, nego na izravan politički kontekst, zbog kojega je Mažuranić i posegnuo za Mickiewiczevim *Knjigama*. Kako je i spomenuto, izvornik u ovom slučaju jest »instrumentaliziran«, iskorišten za izvanknjiževni cilj, ali budući da je i nastao pod izravnim utjecajem političkih zbivanja i imao recepciju kao politički, a ne usko literarni tekst, ne čudi Mažuranićeva odluka da posegne za političkim tekstom nedvojbene umjetničke vrijednosti kako bi

opisao prilike koje su obilježile i hrvatsku zbilju 1830-ih. Mažuranićev postupak prevođenja Mickiewicza i upravo njegova politički nedvosmislenoga teksta treba tumačiti kao najavu njegova potonjega političkoga aktivizma, kao nakanu da se i sam afirmira kao autor angažirana rukopisa te, ne manje važno, da se uklopi u opće literarno i društveno ozračje polovice 1830-ih, koje je u hrvatskim krajevima posve u znaku buđenja nacionalne svijesti. Takav postupak ne treba tumačiti izvan romantičke poetike uzajamnosti te izvan preporodnoga utilitarizma jer bi tako Mažuranić kao autor izgubio na izvornosti, a njegova namjera poučavanja čitatelja po uzoru na Mickiewicza mogla bi biti tumačena kao nelojalno epigonstvo. Upravo obrnuto, Mažuranić i bira *Knjige* jer su već bile stekle izniman status među slavenskom inteligencijom, a Poljaci su postali, za što je Mickiewicz neprijeporno zaslužan, metafora borbe za oslobođenje. Stoga je izbor njegova spisa, makar i u skraćenom i prilagođenom obliku, bio jasna poruka kako Hrvati vide svoju političku budućnost. Utoliko *Knjige* jesu poslužile kao nadahnuće, i to znatno više u spisu *Hrvati Mađarom* nego u prijevodima: mladi Mažuranić prevodi ulomke iz *Knjiga* kao neiskusan pjesnik, kaneći se uklopiti u domoljubnu poetiku »Danice« u kojoj objavljuje. Zreli se Mažuranić, u *Hrvati Mađarom*, s pozicija očite političke pragme, nadahnjuje idejama koje je u mladosti baštinio od koncepta slavenske narodne uzajamnosti.

Čitanje Mickiewicza utjecalo je stoga na Mažuranića znatnije na razini općih ideoloških mjesta nego u posuđivanju književnoga postupka, ponajviše zato što je životni i profesionalni put dvojicu pjesnika odveo na različite strane: za razliku od Mickiewicza, koji jest politički mislilac, ali nije bio aktivni političar, Mažuranić je ostvario karijeru kao jedna od središnjih političkih i državničkih osobnosti druge polovice XIX. st. u Hrvatskoj. U razlikama njihovih životnih putova kriju se i sva otvorena pitanja kojima se današnja književna povijest, napose u istraživanju poljsko-hrvatskih književnih veza, ima razloga baviti.

Književnopovijesna povezanost dvojice pjesnika

Početak recepcije Mickiewicza među Hrvatima dio je Mažuranićeva očekivanja da će u *Knjigama poljskoga naroda* pronaći potvrdu vlastitoga slavenofilstva, pri čem je veza uspostavljena preko moralnih, a ne usko političkih pitanja. Recepcija je bila posve podređena domoljubnoj funkciji¹⁵. Otkud Mažuraniću to očekivanje, možda djelomično objašnjava društveni kontekst u kojem se u mladosti kretao: nakon gimnazije u Rijeci, 1833. upisao je studij filozofije u Zagrebu,

¹⁵ D. Blažina: *Hrvatska čitanja Dušnog dana*. »Književna smotra« 30(1998) 110(4), str. 49—52.

a 1835. završio ga u Szombathelyju (potom je 1837. završio i studij prava u Zagrebu). U Karlovcu je 1840. otvorio odvjetnički ured, djelujući u krugu liberalno orijentiranih mladih intelektualaca. Tih 1840-ih u Karlovcu je boravio Poljak Karol Gregorowicz (1819—1889)¹⁶, kao učitelj francuskoga, naobrazbom liječnik, ustvari agent kneza Adama Czartoryskoga, kojega je izvješćivao o stanju u Hrvatskoj i Srbiji. U jednom od svojih izvještaja izrijeком spominje Mažuranića, držeći ga ponajboljim južnoslavenskim pjesnikom, i naglašava da izvrsno vlada poljskim jezikom. U Mažuranićevoj ostavštini sačuvan je dopis poljskoga društva »Lipa Słowiańska«, koje je promicalo panslavizam, a u kojem pjesnik i političar Karol Malisz obavještava Hrvate da je nužno udruživanje snaga na slavenskom jugu (u bilješkama Vladimira Mažuranića nalazi se komentar o »Panu Karolu«, kojega je Mažuranić navodno često spominjao, a koji je imao zadaću Hrvate i Srbe potaknuti na žešći otpor prema austrijskoj vlasti; to nije Malisz nego Gregorowicz — ako ga je Mažuranić zbilja poznavao, izvjesno je da je bio upućen u političke ciljeve poljske emigracije). Kako se ne bi precijenilo Mažuranićevo poznavanje Mickiewicza, valja naglasiti da je njegovo prevođenje *Knjiga* podređeno preporodnom političkom kontekstu i svodi se na baštinenje razmjerno općenitih gledišta toga doba (pravo poznavanje poljskoga književnoga romantizma ostvarit će tek sljedeći naraštaj — A.V. Tkalčević, F. Marković, A. Šenoa — iako još kod S. Vraza poljska književnost ima status formativne strane lektire¹⁷).

U travnju 1848. Mažuranić je objavio politički spis *Hrvati Mađarom* (*Hèrvati Madjarom*), na hrvatskom i mađarskom jeziku, u kojem prevladava prirodno-pravno usmjerenje — spis je značajan za razumijevanje prijelaza hrvatskoga nacionalnoga pokreta na liberalnu političku podlogu, u cijelosti je intoniran francuski, najviše zbog trijadnoga načela strukturiranja djela. To je prvi put da se u hrvatskom političkom spisu naglašeno afirmira prirodno pravo, a ignorira municipalna podloga hrvatske posebnosti¹⁸.

Nadalje, da je *Hrvati Mađarom* pisan u duhu biblijsko-profetske stilistike mickiewiczjevskoga tipa, upravo po uzoru na *Knjige poljskoga naroda*, prvi je još 1902. uočio Marian Żdziechowski¹⁹, proučavatelj hrvatskoga preporoda, koji nije znao da je Mažuranić prevodio upravo to djelo. Unatoč sličnostima, i Żdziechowski vidi razlike: dok je Mickiewicz sav u metafizičkim sferama, opsjednut vizijom strašnoga, konačnoga boja, Mažuranić stoji na zemlji, upućen na kontekst zbiljskoga. I povod nastanka dvaju djela je usporediv: Mickiewicz je pisao pod neposrednim utjecajem ustanka 1830., Mažuranić *Hrvati Mađarom* u jeku revolucije 1848.; u spisu se Poljska spominje izravno, u empatičnom tonu: »Bacite okom i na krvavu Poljsku. Kako bezutješna mučenica na svako sinuće slobode u Evropi

¹⁶ M. Živančević: *Ivan Mažuranić...*, str. 71—72.

¹⁷ B. Petrač: *Adam Mickiewicz i Hrvati*. »Književna smotra« 30(1998) 110(4), str. 29—35.

¹⁸ D. Čepulo: *Ivan Mažuranić (1814—1890)*. U: *Liberalna misao u Hrvatskoj*. Zagreb, Zaklada Friedrich Naumann, 2000, str. 56—57.

¹⁹ M. Żdziechowski: *Odrodzenie Chorwacji w wieku XIX*. Kraków 1902, str. 58.

zadrma lanci svojijem i ona. Kako se u svakom njezinu komadu, kao u ogledalu rastreskanu, na svaki osvitak vedrijega u Evropi dana, uzire nebesko sunce slobode. Kako je živa još u grobu svomu»²⁰. Mickiewicz odjekuje ovdje i u temi i u stilu, ali Mažuranić ne nasljeđuje Mickiewiczovu mistiku. Po svojoj prirodi nije bio mistik, njegova je religioznost praktična i zavičajna. Bibliju tretira kao medij za prijenos poruke, a biblijski mu je ritam poslužio kako bi ostvario dojam prorokovanja u romantičkoj maniri, shvaćeno poetički, gotovo zanatski. Dakle, upotreba biblijskoga podteksta ovdje je potpuno laicistička. S aspekta književne povijesti *Hrvati Mađarom* nisu ni pamflet ni politički spis, makar se iznose teze koje su se u suvremenika shvaćale kao politički program, nego umjetnička proza mickjevičevskoga tipa, s jednom specifičnošću: tekst je lišen mysticizma, koji je nadomješten preporodnim idealima. Kako bi se uputilo na sličnosti Mickiewicza te Mažuranićeva spisa kao književnih tekstova nedvojbenoga političkoga sadržaja, nužno je usporediti općepovijesni kontekst: sadržaj brošure nedvosmisleno je usmjeren na potrebu da se odnosi Hrvata i Mađara urede tako da Ugarska postane zajednička domovina ravnopravnih naroda. Trojna formula Francuske revolucije uvjetovala je trojnu strukturu koja je prilagođena trojnoj političkoj ideji koju zastupa: u prvom dijelu traže se sloboda, jednakost i bratstvo za sve ugarske narode i jezike (»jednakost, sloboda i bratinstvo za sve pod krunom ugarskom živuće narode i jezike [...] neima gospodujućega ni naroda ni jezika nikakova«²¹), u drugom za sve vjere, u trećem za sve države i zemlje. U najkraćem, Mažuranić poziva na dosljednu provedbu egalitarističkoga načela među narodima. Navodi nekadašnje te postojeće predmete sporova između Hrvata i Mađara, a budućnost tih naroda vidi u jednakosti pod ugarskom krunom. Nakon ukinuća latinskoga kao službenoga jezika, očekuje da se svakom narodu omogući da na svojem jeziku vodi opće poslove, zakonodavstvo i školstvo. Duh vremena, drži Mažuranić, zahtijeva jednakost na individualnoj i kolektivnoj razini. Tezu o pravednom odnosu među narodima pod istom vlašću poentira poslovicama i narodnim izrazima, koji mu služe kao pojačivač argumentacije. Iako neostvarena u svojem krajnjem naumu, knjižica je pomogla u budućem artikuliranju hrvatskih političkih stajališta²². Mažuranićev diskurs usporediv je s onim u spisima TDP-a (*Towarzystwo Demokratyczne Polskie*: *Mały manifest*, 1832. i *Krótki katechizm polityczny* J.N. Janowskoga, 1843.). Tu nailazimo na mesijanistički sloj u Mažuranićevu svjetonazoru, što zahtijeva osvrt na Mickiewiczovo djelo.

U prosincu 1832. u Parizu izlaze istodobno III. dio *Dušnoga dana* i anonimna knjižica molitveničkoga formata *Knjige poljskoga naroda i poljskoga hodočašća* (*Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*). Prva naklada *Knjiga ra-*

²⁰ I. Mažuranić: *Hrvati Mađarom*. U: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Knj. 32. Zagreb, Matica Hrvatska, 1965, str. 124.

²¹ Ibidem, str. 118—119.

²² I. Frangeš: *Mažuranićev spis »Hrvati Mađarom«*. *Jedno poglavlje iz povijesti hrvatske proze XIX. stoljeća*. »Forum« 2(1963) 1, str. 72—91.

sprodala se i razdijelila u nekoliko dana pa je isti mjesec tiskana još jedna. Iduće godine izlaze tri ponovljena izdanja (jedno ilegalno, u Lavovu, čije je nakladnike carski sud osudio na zatvor) te izdanja na francuskom, njemačkom i engleskom. Golem recepcijski uspjeh ne svjedoči samo o autorovu ugledu diljem Europe nego ponajprije o aktualnosti i gorljivosti teme. Pojednostavnjeno, *Knjige poljskoga naroda* sažimaju europsku povijest od Krista do suvremenosti. Kao braniteljica i istoka i zapada, Poljska širom neslobodne Europe postaje sinonim slobode i pravde pa, iako politički mrtva, poput Krista duša će joj se vratiti u tijelo, narod će uskrsnuti i povesti sve narode Europe iz sužanjstva. Potlačene i obespravljene narode čeka svijetla budućnost — to je poruka koja je odjeknula Europom. U doba kad su mnogi narodi lišeni elementarnih građanskih i političkih prava, Mickiewicz navodi na put narodne sloge, podređujući političku pragmu narodnom oslobođenju. U kontekstu cjeline Mickiewiczzeva opusa, djelo je izravan primjer njegova idealističkoga, antiracionalističkoga i teističkoga svjetonazora²³, koji njegovoj poruci daje obilježje društvene utopije, koju ispod površinskoga aktivizma razdire tragičnost položaja potlačenoga naroda. Mickiewicz ne spominje konkretne političke ciljeve niti političke aktere, drži se apstrakcije naroda i identiteta²⁴.

Knjige su izvorno bile zamišljene kao moralni i politički katekizam²⁵, namijenjen poljskim i litavskim emigrantima, kao sinteza njihovih pogleda i njihove uloge u društveno-političkim zbivanjima, sredstvo njihova razumijevanja sadašnjosti i stanja u kojem su se našli. Služile su tome da ponajprije samoj emigraciji ukažu na to da njihova uloga nadilazi situaciju u Poljskoj i tiče se cijele neslobodne Europe, za čiju sudbinu i oni dijele odgovornost. Kao »apostoli slobode« teže ne samo slobodi svojega naroda nego svih neslobodnih europskih naroda. *Knjige* nisu stoga samo publicističko djelo s primjesama lirizma nego i politički program poljske emigracije 1830-ih. Društveni i politički trenutak Mickiewicz je vidio kao prijeloman za europsku budućnost, kao priliku za svenarodno zajedništvo i savezništvo. Usporedba Poljske s Kristom, kao metafora otkupljenja, svjedoči da je Mickiewicz vidio borbu za slobodu kao religioznu obvezu pa je i svoj stil prilagodio arhaičnoj biblijskoj dikciji (napose u završnim ulomcima *Modlitwa pielgrzyma* i *Litania pielgrzymaska*, koje aludiraju na crkvene tradicije, ovdje upregnute u domoljubni cilj). Analogija između Kristova mučeništva i sudbine Poljske poslužila je kao figura političke smrti Poljske kao njezina put prema uskrsnuću i žrtva za oslobođenje svih naroda.

²³ Z. Malić: *Mickiewicz itd.* Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, 2002, str. 40—42.

²⁴ Usp. M. Jastrun: *Mickiewicz.* Zagreb, Zora, 1950, str. 253—254.

²⁵ J. Odrowąż-Pieniążek: *Słowo wstępne.* U: *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego.* Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe, 2008, str. 13—18.

Povijesnost kao uvjet razumijevanja književnih veza 1830-ih: zaključno razmatranje

Mesijanizam, u poljskoj tradiciji tumačenja²⁶, označuje razmjerno široko polje: od stajališta prema kojem je poljska povijesna uloga obrana Europe pred barbarima, napose Turcima, obrana od svih neprijatelja europskoga Zapada (napose Rusije), do širenja zapadnih kršćanskih vrijednosti među Slavenima i na europskom istoku. U takvu, povijesnopolitičkom tumačenju, svaki je poljski emigrant prve polovice XIX. st. bio »mesijanist«. Religijsko postanje pojma upućuje na vjeru u otkupitelja i spasitelja, koji nužno dolazi nakon katastrofe i omogućuje pobjedu dobra. Zato mesijanizma ne označuje primarno borbu za vlastiti narod i njegovu slobodu nego odlučnost u misiji oslobođenja svih potlačenih, pri čem je Mickiewicz vidio Poljsku kao europskoga Krista, spasitelja naroda (kod svih velikih europskih naroda postoji tradicija uvjerenosti u vlastitu mesijanističku ulogu, u Francuskoj najizrazitije za vladavine »kralja građanina« Luja XIX., no bez izrazite religijske podloge — kao kod »slavenskoga mesijanizma« — najviše zato što je do 1830. Francuska već provela velik dio političkih i pravnih reformi za koje će se ostali europski narodi tek boriti nakon 1848.).

Iako i u *Knjigama* ima aktualne politike (konkretna imena političara, mislioca, nazivi država i naroda, imena njihovih vladara), politički diskurs isprepleten je biblijskom stilistikom. Takav je stil pridonio uzvišenosti teme, davši neposrednoj zbilji univerzalni značaj. Baš zbog te univerzalnosti, iz današnje historiografske perspektive, jasno je zašto je djelo bilo pogodno za političku instrumentalizaciju, no to nije diskvalificiralo njezinu autentičnu demokratsku ideju. Temeljna je ideološka pozadina romantizma i političkih pokušaja iz toga vremena legitimacija aspiracija neslobodnih naroda za neovisnošću. Kao i Austro-Ugarska, i Poljska prije 1772. nije bila etnički i jezično homogeno područje, o čem govori i Mickiewicz u *Knjigama* (»Litwin i Mazur bracia są [...]. Nazwisko ich jedne jest: nazwisko Polaków«). Iako Mažuranić pokazuje da su Hrvati u Austro-Ugarskoj poljski primjer držali poticajnim u vlastitoj borbi za samoodređenje, nema sumnje da je poljskost kao nacionalno opredjeljenje bila znatno bliža poimanju identiteta tzv. historijskih naroda²⁷, poput Nijemaca ili Mađara. Mesijanizam Mickiewiczeva tipa sadržava opća mjesta europskoga romantizma, vremenski podudarnoga s pokušajima političkih reformi s ciljem narodnoga oslobođenja i državnoga rekonstituiranja. Poljski tip mesijanizma kondenzirao je glavna načela političkoga idealizma kao središnje paradigme koja je oblikovala praktične politike nesamostalnih naroda u polovici XIX. st. Prijepor između koncepcije

²⁶ A. Walicki: *Mesjanizm Adama Mickiewicza w perspektywie porównawczej*. Warszawa, IBL PAN, 2006, str. 17.

²⁷ Ibidem, str. 171.

romantičke ideologije pobratimstva naroda u službi univerzalnih ciljeva i praktičnih političkih ciljeva svakoga naroda pojedinačno naličje je revolucija 1848. Mickiewicza ne zanima teritorijalni i praktičnopolitički nacionalni integralizam, njegov je pojam naroda duhovno povezana skupina, uloga koje je civilizacijsko oslobođenje (kasni Mickiewicz je posve u duhu takva univerzalizma). Nestanak poljske države kao teritorijalno omeđena etniciteta jest značio ugrozu historijski utemeljenoga naroda, a Mickiewiczova stanovita depolitizacija poljskoga etničko-kulturnoga identiteta i dolazi od odmicanja pojmova naroda i teritorijalne države, makar državotvorne aspiracije nisu za njega bile upitne. Istovjetno kao potonji *Hrvati Mađarom*, *Knjige* su odgovor na pitanje kako sačuvati povijesnopolitički identitet naroda bez državnosti. Javna sudbina djela obojice autora pokazala je nemogućnost stvarnoga razrješenja i nepremostive razlike između strana u tadašnjem političkom okružju obaju naroda. Nemogućnost izlaza odvela je zreloga Mickiewicza u duboku duhovnu krizu i misticizam, Mažuranića u politički pragmatizam, s vidljivim učincima, no i on je doživio da njegove političke reforme budu umrtvljene.

U hrvatskoj književnoj historiografiji raste interes za ideologijsku djelatnost devetnaestostoljetnih autora, za staroga Mažuranića, ideologa, na štetu mladoga, pjesnika. Usporedno proučavanje pjesnika toga razdoblja moglo bi pridonijeti raspetljavanju višedesetljetne krize književnopovijesne recepcije romantičke svijesti, barem kao nakana konsolidacije stajališta oko do danas žive opreke između kanonske veličine književnosti romantizma i njezina političkoga okvira koji je nataložio brojne frustracije u identitetu slavenskih naroda. Napose u hrvatskoj sredini poteškoće s književnošću romantizma²⁸ proizlaze iz nedovoljnoga pre-rastanja kompleksa društvenoga utilitarizma književnosti neslobodnoga maloga naroda.

²⁸ Usp. J. Wierzbicki: *Književnost ilirizma u odnosu prema zapadnoslavenskim književnostima*. U: *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*. Ur. A. Flaker, K. Pranjić. Zagreb, Liber, 1970, str. 121–133.

Tea Rogić Musa

Odjek mesijanizma Adama Mickiewicza u djelu Ivana Mažuranića

Sažetak

U radu se izlaže Mažuranićevo mladalačko bavljenje prevođenjem Adama Mickiewicza, što uključuje trojaku tematsku orijentaciju: najprije će se nastojati osvijetliti podrijetlo šest nepotpisanih prijevodnih fragmenata iz Mickiewiczova djela *Knjige poljskoga naroda i poljskoga hodočašća*, tiskanih u »Danici« 1837., čije je autorstvo u literaturi bilo različito atribuirano. Mickiewiczovo je djelo imalo znatan odjek kod iliraca, a ti su ulomci najraniji prijevodi toga političkoga

spisa među Južnim Slavenima. U prijevodu je riječ o proznim crticama koje su slobodna preradba izvornika, prilagođena hrvatskim prilikama, u cjelini vrlo uspješna, s vrsnim oponašanjem Mickiewiczzeva biblijsko-retoričkoga ritma. Pokušat će se dokumentirati Mažuranićevo poznavanje Mickiewiczzeva djela i kroz možebitni izravan intertekstualni i književnopovijesno-poetološki odnos između Mickiewiczzeva političkoga spisa i Mažuranićeve brošure *Hrvati Mađarom* te zaključno elaborirati utjecaj poljskoga mesijanizma — u njegovoj inačici u Mickiewiczzevu političkom spisu — na mladoga Mažuranića u ozračju preporodne Hrvatske.

Ključne riječi: Ivan Mažuranić; Adam Mickiewicz; mesijanizam; *Knjige poljskoga naroda i poljskoga hodočašća*; ilirizam.

Tea Rogić Musa

The echo of Adam Mickiewicz's messianism in the work of Ivan Mažuranić

Summary

This paper presents Mažuranić's early translations of Adam Mickiewicz, including the three-fold thematic orientation: first we try to shed some light on the origin of six unsigned translation fragments from Mickiewicz's *The Books of the Polish People and of the Polish Pilgrimage*, printed in "Danica" in 1837, whose authorship has been attributed differently in literature. Mickiewicz's work had a significant impact on the Illyrians, and those fragments were the earliest translations of that political work among the South Slavs. The translation consists of a series of prose notes that are a free rewriting of the original, adapted to Croatian circumstances, and very successful as a whole, with an excellent imitation of Mickiewicz's biblical-rhetorical rhythm. We will document Mažuranić's familiarity with Mickiewicz's work through a possible direct intertextual and literary historic-poetological relationship between Mickiewicz's political writings and Mažuranić's brochure *Croats and Hungarians* and finally elaborate on the influence of Polish messianism — in its variant found in Mickiewicz's political writings — on the young Mažuranić in the atmosphere of the Croatian National Revival.

Key words: Ivan Mažuranić; Adam Mickiewicz; messianism; *The Books of the Polish People and of the Polish Pilgrimage*; Croatian National Revival.

Echo Mickiewiczowskiego mesjanizmu w twórczości Ivana Mažurancića

Echo of Adam Mickiewicz's messianism in the work of Ivan Mažuranić

Tea Rogić Musa

Zakład Leksykograficzny Miroslava Krležy, Zagrzeb, Chorwacja, tea.rogic@izmk.hr

Data zgłoszenia: 15.04.2015 r. — Data recenzji i akceptacji: 8.05.2015 r.

Abstract: Ivan Mažuranić was the first among the South Slavs to translate *The Books of the Polish People and of the Polish Pilgrimage* by Adam Mickiewicz, with the impact in his political brochure *Croats and Hungarians*. Knowledge of literary translations of the period contributes to the research of the Croatian-Polish relations during the long-term endangerment of the national identities of both nations.

Key words: Ivan Mažuranić; Adam Mickiewicz; messianism; *The Books of the Polish People and of the Polish Pilgrimage*; Croatian National Revival.

Wstęp

W celu zbadania wpływu Mickiewiczowskiego mesjanizmu na twórczość Ivana Mažurancića, należy uwzględnić jego młodzieńcze zafascynowanie polskim wieszczem, a także znajomość twórczości Adama Mickiewicza. W tym kontekście można mówić o trzech problemach badawczych, z jednej strony odrębnych, z drugiej zaś powiązanych z sobą. Pierwszy z nich dotyczy współpracy Mažurancića w latach trzydziestych XIX w. z gazetą „Danica ilirska”, drugi — odgraniczenia jego twórczości autorskiej od tłumaczeniowej (niektóre wiersze powstały pod wpływem polskiej lektury, co widać w przejmowaniu przez Mažurancića rytmiki i frazy biblijnego stylu z utworów prozatorskich Mickiewicza,

czego ślad można dostrzec w uzupełnieniach do barokowego poematu Ivana Gundulicia *Osman* oraz w autorskim poemacie *Śmierć Smail-agi Czengicia*), i wreszcie trzeci — bezpośrednich nawiązywań do polityczno-profetycznego dyskursu z *Ksiąg narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*, który to utwór (o czym wiemy z informacji odnalezionych w spuściźnie chorwackiego poety) był znany właśnie Mažuranićowi jako pierwszemu w kręgach twórców chorwackich i południowosłowiańskich. Mickiewicz jest zatem obecny we wszystkich trzech sferach działalności Mažuranića — przekładowej, poetyckiej i politycznej.

Milorad Živančević pierwszy pisał o tym, że Mažuranić już na początku lat trzydziestych XIX w. czytał w oryginale utwory Mickiewicza, a w trakcie ich lektury sporządzał obszerne notatki, uznając polskiego poetę za jednego z najwybitniejszych artystów słowa wśród Słowian¹. Już w latach gimnazjum autor *Śmierci Smail-agi Czengicia* miał pełną świadomość różnic, jakie występują wśród działaczy iliryzmu w kwestii rozumienia słowiańskiej wzajemności, zwłaszcza jeśli chodzi o Polskę. Na przykład Petar Preradović², pod wpływem Czechów, zarzucał Polakom, że chcą podążać własną drogą, niejako obok zasadniczego nurtu panslawistycznych idei, ignorując fakt, że dzielą los innych zniewolonych narodów słowiańskich, które przewyższali zarówno pod względem zajmowanego terytorium, jak i liczby ludności. Późniejsza działalność publiczna Mažuranića potwierdza, że obce było mu metafizyczne słowianofilstwo, wspierane przez Czechów i Słowaków, kierujących się jednak pragmatycznymi pobudkami.

Mažuranić zadebiutował na łamach „Danicy ilirskiej” w 1835 r. Obowiązywał wówczas wśród ilirystów zwyczaj używania przez młodych poetów pseudonimu, będący przejawem konwencjonalnej skromności³. Czytelnicy byli przekonani, że pismo przygotowuje jedynie Ljudevit Gaj. Historycy literatury nie potrafili ustalić, autorem których utworów był sam Mažuranić, a które jedynie przełożył na język chorwacki w pierwszych latach wydawania „Danicy”⁴, ponieważ posługiwał się wtedy kilkoma pseudonimami, między innymi *Ilir iz Primorja horvatskoga*, *Slavomir* czy *Budimir* (A. Barac w monografii o Mažuraniću⁵ nie wspomina o pseudonimie, którym były podpisane przekłady Mickiewicza autorstwa Mažuranića; nie uważa ich zatem za przekłady). Pierwszym opublikowanym

¹ M. Živančević: *Ivan Mažuranić*. Novi Sad—Zagreb, Matica Srpska—Globus, 1988, s. 51.

² Ibidem, s. 53.

³ Jan Wierzbicki pisze, że iliryci „bez skrupułów” przejmowali teksty z literatur obcych, nie przytaczając ich autorów, a także nie podpisywali się pod swoimi artykułami, co nastrocza wielu problemów badaczom tego okresu. Por. J. Wierzbicki: *Z dziejów chorwacko-polskich stosunków literackich w wieku XIX*. Wrocław 1970, s. 28—29. Należy nadmienić, że wydrukowanie utworów Mickiewicza w „Danicy” mogło mieć swoje polityczne reperkusje, z którymi Gaj zawsze się liczył.

⁴ M. Živančević: *Danica ilirska i njeni anonimni suradnici*. „Croatica” 1973, br. 5, s. 67—70, 83—84.

⁵ A. Barac: *Mažuranić*. Zagreb, Matica hrvatska, 1945. Por. fragment dotyczący działalności literackiej, s. 62—88.

chorwackim wierszem poety był utwór zatytułowany *Primorac Danici*, który ukazał się w 2. numerze pisma z 1834 r., będący odzewem na fakt jego założenia. Pierwszy wiersz autorstwa Mažuranicia, rozpoczynający się wersem „Vinodolski dolče, da si zdravo”, zatytułowany *Pisma od Vinodolca školana*, powstał jeszcze w okresie gimnazjalnym, w 1830 r. Następnym drukowanym wierszem tego autora był utwór *Pređem slavjanskim* z 1835 r., propagujący ideę słowiańskości. Cały dorobek literacki Mažuranicia to 31 wierszy opublikowanych w „Danici”, uzupełnienie dwóch brakujących pieśni w *Osmanie* Ivana Gundulicia i wydany po raz pierwszy w piśmie „Iskra” w 1846 r. poemat *Smrt Smail-age Čengića*.

Na przekłady Mickiewicza składa się seria krótkich utworów prozatorskich zamieszczonych w „Danici” w 1837 r., które Mažuranic podpisywał M.....ć. Były to fragmenty z *Ksiąg narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* pochodzące z pierwszego paryskiego wydania z 1832 r. Nie zostały one przetłumaczone w takiej kolejności, jak w oryginale. W przekładzie fragmenty opatrzone zostały odrębnymi tytułami, w oryginale zaś zamiast tytułów są cyfry rzymskie⁶, np.: *Prispodoba* — krótki fragment XIV rozdziału *Ksiąg...*, „Danica” HSD⁷ 1835, nr 43, s. 273, podpis: A. Mickiević; *Nětilo* — ciąg dalszy XIV rozdziału *Ksiąg...*, „Danica” HSD 1835, nr 46, s. 285, podpis: A. Mickiević; *Prispodoba* — dłuższy fragment V rozdziału *Ksiąg...*, „Danica” HSD 1835, nr 49, s. 297, podpis: A. Mickiević; *Poběda* — fragment prozy, D I 1837, nr 34, s. 134, podpis: M.....ć; *Zvězda i iglica magneta* — I rozdział *Ksiąg...*, D I 1837, nr 34, s. 140, podpis: M.....ć; *Oganj* — VII rozdział *Ksiąg...*, D I 1837, nr 35, s. 144, podpis: M.....ć; *Malaria* — bardzo wierny przekład IX rozdziału *Ksiąg...*, D I 1837, nr 36, s. 148, podpis: M.....ć; *Glupi i mudri gospodar* — XV rozdział *Ksiąg...*, D I 1837, nr 39, s. 160, podpis: M.....ć; *Pravi Kerštjanin* — ciąg dalszy XV rozdziału *Ksiąg...*, D I 1837, nr 41, s. 167–168, podpis: M.....ć; *Prispodoba* — I rozdział *Ksiąg...*, D I 1843, nr 33, s. 132.

Mažuranicia wkład do chorwackiej recepcji twórczości Mickiewicza

Tłumaczenia fragmentów *Ksiąg...* autorstwa Mažuranicia to pierwszy przekład Mickiewicza wśród Słowian południowych. Dzieło z uwagi na treść znakomicie wpisywało się w idee iliryskie i korespondowało z sytuacją społeczno-polityczną

⁶ Lj. Durković-Jakšić: *Mickiewicz i Jugosławianie*. Wstęp Z. Grot. Tłum. J. Leśny, W. Szulc, B. Zieliński. Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1984, s. 201–202; S. Slukan: *Adam Mickiewicz u Hrvatskoj 1835.—1998*. „Književna smotra” 1998, br. 4(110), s. 37.

⁷ Skróty D I i HSD odnoszą się do nazw czasopism „Danica ilirska” i „Danica Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka”.

w kraju: *Księgi*... były alegoryczne, pomyślane jako lekcje skierowane do czytelnika chorwackiego. Niektóre fragmenty przekładu *Ksiąg*... wręcz wskazują na autorstwo Mažuranicia — rozdział o gwieździe jako symbolicznym drogowskazie dla zbłąkanego statku zmagającego się ze wzburzonym morzem został później wykorzystany w uzupełnieniu *Osmana* (XIV, s. 845—848). Cykl zwrócił uwagę współczesnych, gdyż korespondował z odrodzeniowymi nastrojami w Chorwacji, o czym świadczy jego przedruk w „Zori dalmatinskoj” w 1845 r. Tego, że mimo wszystko przekłady dzieł Mickiewicza są stosunkowo mało znane i nie przypisuje się ich autorstwa Mažuraniciowi dowodzi studium *Književnost ilirizma*, zawierające fragment poświęcony współpracy Mažuranicia z „Danicą”⁸, w którym o polskim wieszczu nie ma mowy (choć „Danica”, zwłaszcza w późniejszych latach, publikowała wiele informacji na jego temat — dużo uwagi poświęcano jego okresowi paryskiemu, pisano między innymi o C. Robercie, który przejął po Mickiewiczu Katedrę Literatur Słowiańskich w Collège de France)⁹. Także Đorđe Živanović w swojej pracy nie wspomina o Mažuraniciu jako tłumaczu Mickiewicza¹⁰. Powodem były tu trzy teksty z pierwszego rocznika „Danicy”, trzy fragmenty tłumaczenia tego samego utworu Mickiewicza, które (wszystko na to wskazuje) przetłumaczył Gaj¹¹, również znakomicie znający język polski (w bibliotece Gaja zachowało się wydanie *Ksiąg*... z 1833 r., najprawdopodobniej stanowiących podstawę przekładów ukazujących się w „Danicy”)¹². Fragmenty te są niepodpisane, a wydanie dwóch cyklów dzieł dłuższy okres¹³.

Tłumaczenia Mažuranicia należy uznać za przykład wolnego przekładu¹⁴, natomiast w okresie iliryzmu tłumaczone dzieła uważano za oryginalny wkład w rozwój literatury narodowej. Wykorzystywanie całych fragmentów z innych utworów, bez zaznaczenia ich autorstwa, było bardzo częste i uprawnione. Mažuranic ze wszystkich języków słowiańskich najszybciej i najlepiej opanował język polski (uczenie się języków słowiańskich było jednym z punktów programu ilirystów). W jego spuściźnie znalazło się kilka tekstów w języku polskim (przepisywał obszerne fragmenty z polskich książek)¹⁵. W jednym ze swych pierwszych zachowa-

⁸ A. Barac: *Književnost ilirizma*. Zagreb 1954, s. 212—215.

⁹ Ibidem, s. 123.

¹⁰ Đ. Živanović: *Bibliografija prevoda dela Adama Mickjeviča u srpskohrvatskoj književnosti*. „Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor” 1957, br. 1/2, s. 176—178.

¹¹ M. Živančević: *W sprawie autorstwa pierwszych tłumaczeń z Mickiewicza w literaturze chorwackiej*. „Pamiętnik Słowiański” 1961, T. 11, s. 229.

¹² J. Wierzbicki: *Z dziejów...*, s. 17.

¹³ Ponieważ tłumacz był sztokawcem, J. Wierzbicki uważa, że autorem przekładu pierwszych fragmentów mógłby być Vjekoslav Babukić. Ibidem, s. 18.

¹⁴ Choć Wierzbicki twierdzi, że tłumaczenie jest wierne, i z powodu braku jasnego kontekstu politycznego staje się mało konkretnym moralnym pouczeniem, które koresponduje z bezbarwnym tonem iliryskiej publicystyki, nie oddając żaru rewolucyjności Mickiewicza. Ibidem, s. 30.

¹⁵ T.S. Grabowski: *Romantyzm polski wśród Słowian*. Lwów 1910, s. 38.

nych dokumentów identyfikacyjnych (tzw. *Personal-Standes-Ausweis*, datowanym na 12.02.1835, Zagrzeb), w rubryce *Sprachkenntnisse*, pod numerem jeden, wpisał, oczywiście, chorwacki, pod numerem dwa zaś — polski (dodając i „inne języki słowiańskie”), następnie łacinę, niemiecki, włoski i angielski¹⁶. O tym, że rzetelnie podchodził do przekładu dowiadujemy się ze wstępu do niemiecko-iliryskiego słownika (*Deutsch-ilirisches Wörterbuch. Němačko-ilirski slovar*. Agram 1842, z J. Užareviciem), napisanego w duchu reformy językowej Gaja.

Zatem utwory Mickiewicza na język chorwacki były przekładane stosunkowo wcześniej. W historii literatury chorwackiej 1835 r. uważa się za początek okresu odrodzenia: to rok, w którym zaczynają się ukazywać zarówno „*Novine horvatske*”, jak i ich tygodniowy dodatek, pierwsze chorwackie pismo literackie, „*Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*”. Badacze zajmujący się wczesnymi przekładami utworów Mickiewicza na język chorwacki (Živanović, Josip Hamm, Fran Ilešić, Vilim Frančić) podpis *M.ć* przypisywali Mickiewiczowi¹⁷. W starszych pracach stawiano tezę, że tłumaczem musiał być Gaj. Dopiero Živančević (1988), dzięki informacjom odnalezionym w spuściźnie po Mažuraniu, jego właśnie powiązał z przekładami utworów Mickiewicza.

Nierozstrzygnięty pozostał problem autorstwa trzech niepodpisanych fragmentów dzieł Mickiewicza. Przypuszczenie, że chodzi o Gaja bierze się stąd, że artykuł o Mickiewicz, który ukazał się w 54. numerze „*Danicy*” w 1839 r., prawdopodobnie także został napisany przez Gaja. Po ukazaniu się studium Baraca w pracach kroatystycznych na temat Mažurania (także w bibliografii opublikowanej w serii *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Knj. 32. Zagreb 1965) wspomniane fragmenty oznaczane są jako dzieła tłumaczone. Porównanie utworów Mažurania z oryginałem pokazuje, jak ważne były to teksty. Pierwsi czytelnicy na pewno nie uważali ich za przekłady, nie mieli wątpliwości co do ich oryginalnego charakteru, prawdopodobnie dlatego, że Mažuranić podpisał je pseudonimami. W latach 1835–1838 utwory Mažurania ukazywały się na łamach niemal każdego numeru „*Danicy*”. W roku powstania przekładu, w 1837 r., opublikował tylko dwa wiersze (*Danica Ilirom, Napredovanje*). Najwyraźniej w tym okresie dużo czasu poświęcał przekładom, drukował bowiem w „*Danici*” przekłady z języka rosyjskiego, czeskiego, łaciny, niemieckiego, francuskiego i włoskiego. Niedomówienia pojawiły się tylko w przypadku przekładów z języka polskiego, gdyż były one *de facto* anonimowe (Gaj także uchodził za znawcę języka polskiego).

Język wspomnianych przekładów świadczy o tym, że ich autor nie był „kajkawcem”. Trochę dziwi, że tłumacze nie zauważyli w tekście polonizmów: „*burljivo doba*” (*czas burzliwy*); polskiej syntaksy — „*[...] iglicu magnetnu bro-darsku*” (*iglicę żeglarską magnesową*). Przekład jest wierny i pod względem

¹⁶ M. Živančević: *Mažuranićevi prevodi*. „Zbornik za slavistiku” 1975, br. 9, s. 87–99.

¹⁷ M. Živančević: *W sprawie autorstwa...*, s. 225.

leksyki dokładny, wszystkie fragmenty tłumaczone są według jednego kryterium i z jednakową intencją: zachowano alegoryczny i dydaktyczny charakter oryginału, a tekst został zmieniony tylko w miejscach, w których odnosił się bezpośrednio do Polaków. Mažuranić od czasu do czasu dodaje całe zdania, ale ogólnie jest wierny oryginałowi i dobrze oddaje liryzm stylu Mickiewicza. Aby oddać rytm języka biblijnego, tłumacz gdzieś tam zbyt mocno zachowuje polską frazę; dzisiaj mogą się one wydać słabsze. Fragmenty tworzą spójną całość, co świadczy o ich przemyślanym wyborze i porządku. Niewielkie zmiany dotyczą na przykład rozdziału XV, który w przekładzie został rozbity na dwie odrębne części: *Glupi i mudri gospodar i Pravi krščanin*¹⁸:

Glupi i mudri gospodar

Stanoviti glupi gospodar pozivajuć k sebi goste, pokazivaše im najpervo u domu svojem města, gdje se smet baca, i druga smerdljiva i skaredna města, tako, da je sgrustnost u njih uzbudio, i nitko nehtjaše sěsti k stolu njegovu.

A gospodar razumni vodi goste svoje čistim hodnikom u sobu besědnu. Smetišťja i gnojščja nalazi se u svakoj kući, ali je sakrito od očuh.

Imade ih medju vami, koji govoreć inostrancem o domovini svojoj začimaju od toga, što u njezinih pravih i ustanovljenjih nije saveršeno i dobro; a drugi začimaju od onoga, što je lěpo i ugodno za vidět. Kažite mi sada, koji su med njimi glupi, a koji razumni gospodari? i koji ćeju goste u dom svoj privabiti?

Nemetjite bisera přěd svinje; negovorite svim inostrancem o velikih stvarih, koje je učinio vaš narod za dobro cěloga světa, jerbo vam jedni nećeju věrovati, a drugi vas nećeju razuměti.

Ne prepirajte se s tudjinci, jerbo znate, da su govorljivi i berbljavi, kano dětčaci u školi; i najmudrii naučitelj neće nadgovoriti prokšenoga i jezičljivoga dětčaka.

M.....ć.

Pravi kerštjanin

Stanoviti Kerštjanin pribivaše blizu šume, budući je lugarom bio. Taj ugleda, gdje se razbojnik iz šume izvuče i, proti kerčmi pojde, u kojoj su stanovali Židovi, da jih umori i izplěnja. Razbojnik rekne lugaru: ajdemo skupa na Židove, pak ćemo plěn děliti.

Lugar imadjaše pušku u rukuh, ali samo nabitu ptičjim šprihom, zato ju izpruži na razbojnika, i rani ga; nego vëndar i sam biaše jako ranjen, prime se dakle za ramena, i biše se tako dugo, dok razbojnik lugara neobali i nogama nesgazi, i mišljaše, da ga je ubio. Nego i sam buduć ranjen, nemogaše radi prolěva kerviti na razboj, i vrati se natrag u šumu. Lugar medju tim uteče u kerčmu.

I rekne Židovom: eto što mi se sgodi; sastadoh se s razbojnikom, ranih i oděrah ga, ali će se skorom izlěčiti i povratiti se; ako ne ovamo, on će iti drugamo

¹⁸ Cytaty pochodzą z „Danicy”. Aby ukazać metody i styl tłumaczenia, zachowano oryginalną pisownię i rozwiązania graficzne.

plēnati ine Židove po kerčmah. Ustanite dakle, uhvatite, i svežite ga; i ako se bojite, pomozite meni, razbojnik je ravno jakih rukuh; ali buduć da je već oslabljen, nadvladat ćemo ga.

Židovi su također viděli iz kerčme, što se je sgodilo, i znadjahu, da jih je obranio; ali bojahu se, da nebi platje kakove iskao.

Ništanemanje pokazivahu veliko začudjenje, pitajuć, odkuda ide, i što želi; starešine dadoše mu rakiie i kruha; a Židovčeta plakahu, kano da bi od sužalenja.

I rekoše svi: nevěrujmo, da bi razbojnik hotio nas ubiti; od davna je bio kod nas, pio rakiie, i ništa nam zloga nije učinio.

Odgovori im lugar: ako je tu bio, tim gorje po vas, jerbo je razmotrio dom vaš i škrinje vaše, i spazio, da u kući stanuju Židovi, to jest, bojažljivoga i slaboga serdca narod.

Na to mu opet rekoše Židi: nepogerdjui naroda našega; jerbo zar nije iz njega, zar nije iz našega naroda bio David, koi je Goliata ubio, i Samson najjačji izmed svih ljudih.

Odgovori im opet lugar: čověk sam u knjigah nevěšt, ali sam čuo od župnika (plebanuša), da je taj David i Samson umro, i da neće nijedan višje ustati; brinite se dakle za sebe.

Rekoše mu opet Židi: to nije naša stvar lugove od razbojnikah očišťjati, to je briga vladarstva i vojske; idi i kaži im.

Odgovori lugar: kad sam vas branio, nisam pitao vladarstva, niti sam čekao na vojsku.

Rekoše mu Židovi: branio si sam sebe.

Odgovori lugar: mogao sam također razbojniku pomoći, da vas oglobi, ili iti iz daleka za njim i mučec, pak bi bio sa mnom podělao dobro vaše. Mogao sam također iz kuće i neiziti.

Rekoše mu Židovi: branio si nas, jerbo si se nadao platje. I mi ti damosmo rakiie i hlēba, obvismo ti rane, i dat ćemo ti još jedan tverdi talir.

Odgovori im lugar: Platje vaše netrēbam, a za hlēb, rakiu i lēk, poslat ću vam pēneze, kako beržje doma dojdem.

Rekoše mu opet Židi: tukao si se s razbojnikom, jerbo znamo, da si svadljivac, i ljubiš boj, i tražiš po šumi zvēri.

Odgovori im lugar: da bi ja išao na boj, oboružao bi se bolje, ponesao bi kugljih i torbak; i išao bi ili prie, ili potlam; a viděli ste, da nisam išao, niti prie, niti potlam, nego u onaj isti mah, kad sam smotrio razbojnika na vas idućega.

Opet se Židi jako zadiviše, i rekoše: kaži dakle, i izpovědi, zašto si to učinio, što si učinio, i kakve biahu misli tvoje, jerbo si čudan čovek!

Odgovori lugar: to jedino neću da vam kažem, i ako bi vam kazao, nerazuměte, jerbo je ini razum židovski, a ini kerštjanski; nego da bi vi bili kerštjani, razuměli bi postupanje moje, niti bi me pitali. To rekav, ostavi ih.

Iduć vëndar, jecaše zbog ránah.

A Židovi govorahu medju sobom: hvali se, da je hrabar, a ječi: rane njegove nisu tako težke, i samo jeci, da nam dětcu straši.

Znadoše Židovi, da je težko ranjen bio, i sami počutiše, da su zlo učinili, nego ipak hotjahu sami u sebi govoriti, da nisu ništa zloga učinili. I besědjahu glasno, da savěst zagluše.

Pravi kerštjanin znači ovdě domorodca, razbojnik neprijatelja domovine, a Židovi odmetnike, koji niti za isto spasenje svoje što máre!

M.....ć.

Na końcu widnieje zdanie, którego nie ma w oryginale, wzorcowy wręcz przykład domestyfikacji oryginału i jego dostosowania do czytelnika chorwackiego.

O przekładach Mažurancica można powiedzieć, że stanowią przykład, w którym oryginał nie nakłania do tworzenia nowego tekstu; został natomiast dostosowany do chorwackiego odbiorcy w miejscach, w których mógł być dla niego niezrozumiały. I nie chodzi tu o zmiany językowe, lecz o kontekst polityczny, który sprawił, że Mažuranić sięgnął po *Księgi...* Mickiewicza. Jak już wspomniano, oryginał został w tym wypadku potraktowany „instrumentalnie”, wykorzystano go do celów pozaliterackich, ale ponieważ powstał pod bezpośrednim wpływem wydarzeń politycznych i był odczytywany jako tekst polityczny, a nie literacki, nie dziwi decyzja Mažurancica, aby sięgnąć właśnie po tego typu tekst, o niewątpliwych walorach artystycznych, by móc opisać sytuację, która naznaczyła chorwacką rzeczywistość lat trzydziestych minionego wieku. Sam fakt tłumaczenia jednoznacznego pod względem politycznym tekstu zwiastuje późniejszą aktywność polityczną Mažurancica. Chciał być postrzegany jako autor zaangażowanych tekstów i, co nie mniej ważne, być częścią ogólnego literackiego i społecznego fermentu połowy lat trzydziestych, który na ziemiach chorwackich oznaczał budzenie się świadomości narodowej. Interpretując postawę Mažurancica, nie należy zapominać o romantycznej wzajemności słowiańskiej i odrodzeniowym utylitaryzmie. W przeciwnym razie chorwacki poeta jako autor straci na oryginalności, a jego zamiar edukowania czytelnika na wzór Mickiewicza można odczytać jako nielojalne epigoństwo. A przecież było inaczej. Mažuranić wybrał *Księgi...*, ponieważ te uzyskały już wyjątkowy status w słowiańskich środowiskach inteligenckich, a Polacy stali się, do czego bez wątpienia przyczynił się Mickiewicz, metaforą walki o wolność. Dlatego wybór wspomnianego tekstu, mimo że w skróconej i odpowiednio dostosowanej formie, był jasnym komunikatem, w jaki sposób Chorwaci postrzegają swoją przyszłość. *Księgi...* można

też traktować w kategoriach swoistej inspiracji, widocznej na pewno w znacznie większym stopniu w utworze *Hrvati Mađarom* aniżeli w przekładach. Młody Mažuranić tłumaczył fragmenty *Ksiąg...* jako niedoświadczony poeta, chcąc dopasować się do patriotycznej poetyki „Danicy”. Dojrzałego Mažuranića, w *Hrvati Mađarom*, z pozycji oczywistego politycznego pragmatyzmu, charakteryzują idee, które w młodości zaczerpnął z koncepcji słowiańskiej wzajemności.

A zatem lektura utworów Mickiewicza wpłynęła na Mažuranića znacznie bardziej pod względem ideologicznym niż literackim, przede wszystkim dlatego, że drogi życiowe obu poetów były różne: w odróżnieniu od Mickiewicza, politycznego myśliciela, Mažuranić został jedną z głównych chorwackich politycznych i państwowych osobistości drugiej połowy XIX w. Z różnic biografii obu tych postaci wynikają pytania, którymi powinna zająć się historia literatury, zwłaszcza w badaniach polsko-chorwackich związków literackich.

Historycznoliterackie powinowactwo obu poetów

Początek chorwackiej recepcji dzieł Mickiewicza wiąże się z oczekiwaniami Mažuranića, że w *Księgach...* odnajdzie potwierdzenie własnego słowianofilstwa, przy czym ważniejsze od politycznych były kwestie moralne. Przystawanie utworów Mickiewicza zostało zatem podporządkowane funkcji patriotycznej¹⁹. Skąd takie oczekiwania? Być może odpowiedź na to pytanie częściowo kryje się w biografii Mažuranića. Po ukończeniu gimnazjum w Rijece, w 1833 r., rozpoczął on studia w zakresie filozofii w Zagrzebiu, a w 1835 r. ukończył je w Szombathely (następnie w 1837 r. ukończył studia prawnicze w Zagrzebiu). W Karlovcu w 1840 r. otworzył kancelarię prawną, działając w kręgu młodych intelektualistów o liberalnych poglądach. W latach czterdziestych w Karlovcu przebywał Polak Karol Gregorowicz (1819–1889)²⁰, nauczyciel języka francuskiego, z wykształcenia lekarz, a naprawdę agent księcia Adama Czartoryskiego, którego informował o sytuacji w Chorwacji i Serbii. W jednym ze swoich raportów wspomina on Mažuranića, jego zdaniem, najlepszego południowosłowiańskiego poetę, znakomicie znającego język polski. W spuściźnie po Mažuraniću znajduje się list organizacji „Lipa Słowiańska”, promującej panslawizm, w którym poeta i polityk Karol Malisz informuje Chorwatów, że konieczna jest konsolidacja sił na słowiańskim południu (notatki Vladimira Mažuranića zawierają komentarz o „Panu Karolu”, o którym Mažuranić miał często mówić, a który miał za zada-

¹⁹ D. Blažina: *Hrvatska čitanja „Dušnog dana”*. „Književna smotra” 1998, br. 4(110), s. 49–52.

²⁰ M. Živančević: *Ivan Mažuranić...*, s. 71–72.

nie pobudzić Chorwatów i Serbów do większego oporu przeciwko austriackim rządóm, przy czym nie chodzi tu o Malisza tylko o Gregorowicza; jeśli Mažuranić znał go naprawdę, to musiał być wtajemniczony w cele polityczne polskiej emigracji).

Nie przeceniając Mažuranića znajomości dzieł Mickiewicza, należy podkreślić, że jego tłumaczenie *Ksiąg...* zostało podporządkowane odrodzeniowemu kontekstowi politycznemu i sprowadza się do przejmowania stosunkowo ogólnych poglądów tego okresu (prawdziwą znajomość polskiego literackiego romantyzmu posiadzie dopiero następne pokolenie — A.V. Tkalčević, F. Marković, A. Šenoa — chociaż już Stanko Vraz uważał, że literatura polska ma status obowiązkowej lektury z zakresu literatury obcej²¹).

W kwietniu 1848 r. Mažuranić opublikował w języku chorwackim i węgierskim polityczny tekst *Hrvati Mađarom* (*Hèrvati Madjarom*), wyrażając w nim stanowisko zgodne z prawem naturalnym. Pozwala on zrozumieć przejście chorwackiego odrodzenia narodowego na liberalne pozycje. Widać w nim wyraźne wpływy francuskie. To pierwszy chorwacki tekst polityczny otwarcie opowiadający się za prawem naturalnym i ignorujący municypalne podstawy chorwackiej odrębności²².

Na to, że tekst *Hrvati Mađarom*, na wzór *Ksiąg...* Mickiewicza, napisany został w duchu biblijno-profetycznym po raz pierwszy, jeszcze w 1902 r., zwrócił uwagę Marian Zdziechowski²³, badacz chorwackiego odrodzenia, który nie wiedział, że Mažuranić tłumaczył właśnie to dzieło. Mimo wielu podobieństw wspomnianych utworów, Zdziechowski dostrzegał występujące między nimi różnice: o ile Mickiewicz pozostaje w sferze metafizyki, opętany wizją strasznej, ostatecznej walki, o tyle Mažuranić znacznie bliższy jest rzeczywistości, twardo stąpa po ziemi. Można także porównać powody powstania obu dzieł: Mickiewicz pisał pod bezpośrednim wpływem powstania listopadowego, a Mažuranić *Hrvati Mađarom* — w czasie Wiosny Ludów; w tekście wspomina się o Polsce z dużą dozą empatii: „Bacite okom i na krvavu Poljsku. Kako bezutješna mučenica na svako sinuće slobode u Evropi zadrma lanci svojijem i ona. Kako se u svakom njezinu komadu, kao u ogledalu rastreskanu, na svaki osvitak vedrijega u Evropi dana, uzire nebesko suncu slobode. Kako je živa još u grobu sromu”²⁴. „Słyszać” tu Mickiewicza zarówno w doborze tematu, jak i stylu. Mažuranić

²¹ B. Petrač: *Adam Mickiewicz i Hrvati*. „Književna smotra” 1998, br. 110, s. 29—35.

²² D. Čepulo: *Ivan Mažuranić (1814—1890)*. U: *Liberalna misao u Hrvatskoj*. Zagreb 2000, s. 56—57.

²³ M. Zdziechowski: *Odrodzenie Chorwacji w wieku XIX*. Kraków 1902, s. 58.

²⁴ I. Mažuranić: *Hrvati Mađarom*. In: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Knj. 32. Zagreb 1965, s. 124: „Spójrzcie na krwawiącą Polskę, jak ta niepocieszona męczennica na każdy promyk wolności potrzęsa swoimi kajdanami, jak w każdej jej części, niczym w roztrzaskanym lustrze, na każdy zwiastun pogodniejszego dnia w Europie wschodzi niebieskie słońce wolności. Jeszcze nie umarła w tym swoim grobie”.

nie przejmując jednak Mickiewiczowskiej mistyki. Z usposobienia nie był mistykiem, jego religijność miała raczej charakter praktyczny i lokalny. Biblię traktuje jako przesłanie, a rytm języka biblijnego posłużył mu za środek do stworzenia atmosfery profetycznej, utrzymanej w romantycznej manierze, oddanej z rzemieślniczym zacięciem. Zatem wykorzystanie biblijnego podtekstu ma zupełnie laicki charakter. Z punktu widzenia historii literatury *Hrvati Mađarom* nie są pamfletem politycznym. Chociaż zawierają tezy, które dla współczesnych były swoistym programem politycznym, jest to proza artystyczna mickiewiczowskiego typu z jednym specyficznym elementem: tekst jest pozbawiony mistycyzmu, w którego miejsce pojawiają się ideały odrodzeniowe. Aby ukazać podobieństwa między tekstem Mickiewicza a tekstem Mażurancica jako tekstami literackimi o niewątpliwym zabarwieniu politycznym, należy porównać ogólny historyczny kontekst: treść broszury niewątpliwie odnosi się do potrzeby takiego uregulowania stosunków między Chorwatami a Węgrami, aby Węgry stały się wspólną ojczyzną równouprawnionych narodów. Potrójna formuła francuskiej rewolucji stanowi fundament potrójnej struktury tekstu, dostosowanej do potrójnej idei politycznej, którą Mażuranić postuluje: w pierwszej części utworu mowa jest o wolności, równości i braterstwie wszystkich narodów i języków w ramach Korony Węgierskiej („jednakost, sloboda i bratinstvo za sve pod krunom ugarskom živuće narode i jezike [...] neima gospodujućega ni naroda ni jezika nikakova”²⁵), w drugiej — o równości wszystkich religii, w trzeciej części zaś — o wolności, równości i braterstwie państw i krajów. Zatem Mażuranić wzywa do konsekwentnego przestrzegania idei egalitaryzmu w komunikacji między narodami. Podaje dawne i obecne przykłady spornych kwestii między Chorwatami i Węgrami, a przyszłość tych narodów widzi w równym ich statusie w ramach jednego państwa. Po rezygnacji z łaciny jako języka urzędowego oczekuje, że każdy naród we własnym języku, który będzie obowiązywał w ustawodawstwie i szkolnictwie, będzie mógł załatwiać wszystkie najważniejsze sprawy. Według Mażurancica, żądanie równości dla jednostek i społeczeństw jest zgodne z duchem czasu. Tezę o sprawiedliwych stosunkach między narodami będącymi pod panowaniem jednego władcy puentuje on przysłowiami i ludowymi porzekadłami, wykorzystując je jako wzmocnienie własnej argumentacji. Omawiana broszura pomogła w późniejszej artikulacji chorwackiego stanowiska, mimo że zawarte w niej idee nie doczekały się realizacji²⁶. Mażurancica dyskurs można porównać do tego z tekstów TDP-a (Towarzystwa Demokratycznego Polskiego: *Mały manifest*, 1832 i *Krótki katechizm polityczny* J.N. Janowskiego, 1843). Odnajdziemy w niej mesjanistyczny ślad, będący odwołaniem do twórczości Mickiewicza.

²⁵ Ibidem, s. 118—119: „wolność, równość i braterstwo dla wszystkich narodów i języków w ramach Korony Węgierskiej [...], bez żadnego panującego języka czy narodu”.

²⁶ I. Frangeš: *Mažuranićev spis „Hrvati Mađarom”*. *Jedno poglavlje iz povijesti hrvatske proze XIX. stoljeća*. „Forum” 1963, br. 1, s. 72—91.

W grudniu 1832 r. w Paryżu ukazują się jednocześnie III część *Dziadów* i anonimowa broszura w formacie modlitewnika zatytułowana *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*. Pierwszy nakład *Ksiąg...* został sprzedany zaledwie w ciągu kilku dni, jeszcze w tym samym miesiącu ukazało się jego drugie wydanie. W kolejnym roku ukazały się drukiem trzy następne wydania (jedno nielegalnie, we Lwowie, za co carski sąd skazał wydawców na karę więzienia) oraz wydania w języku francuskim, niemieckim i angielskim. Ogromny sukces *Ksiąg...* wśród czytelników nie świadczy tylko o wysokiej pozycji ich autora w Europie, lecz przede wszystkim o tym, jak bardzo palący i aktualny problem poruszały. Nieco upraszczając, można powiedzieć, że stanowią historię Europy od Chrystusa do czasów współczesnych autorowi. Polska, jako obrończyni i Wschodu, i Zachodu, w całej Europie staje się synonimem wolności i sprawiedliwości. Chociaż politycznie martwa, jej dusza, jak dusza Chrystusa, powróci do ciała, naród zmartwychwstanie i wyprowadzi wszystkie narody Europy z niewoli. Uciśnione i pozbawione praw narody czeka świetlana przyszłość — takie przesłanie obiegło Europę. W okresie, w którym wiele narodów było pozbawionych elementarnych praw politycznych i obywatelskich, Mickiewicz nawołuje do zgody narodowej, podporządkowując pragmatyzm polityczny wyzwoleniu narodowemu. W kontekście całej twórczości Mickiewicza dzieło to jest przykładem jego idealistycznego, irracjonalnego i teistycznego światopoglądu²⁷, nadającego jego przesłaniu charakter społecznej utopii, którą pod płaszczykiem powierzchownego aktywizmu rozrywa tragizm położenia uciśnionego narodu. Mickiewicz nie mówi o konkretnych celach politycznych ani aktorach politycznych, poprzestaje na abstrakcyjnych pojęciach narodu i tożsamości²⁸.

Księgi... były pomyślane jako moralny i polityczny katechizm²⁹, adresowany do polskich i litewskich emigrantów, jako synteza ich poglądów i roli w społeczno-politycznych wydarzeniach, środek ich rozumienia teraźniejszości i sytuacji, w jakiej się znaleźli. Pokazywały emigracji, że jej rola znacznie wykracza poza polski kontekst, odnosi się do całej zniewolonej Europy, za której los również ona ponosi odpowiedzialność. Jako „apostołowie wolności” emigranci walczą bowiem o wolność nie tylko swojego narodu, lecz całej zniewolonej Europy. *Księgi...* nie były zatem tylko dziełem publicystycznym z odrobiną liryzmu, lecz politycznym programem polskiej emigracji lat trzydziestych XIX w. Bieżącą społeczną i polityczną sytuację Mickiewicz postrzegał jako przełomową dla przyszłości Europy, jako okazję do zbudowania wspólnoty i sojuszu wszystkich narodów. Porównanie Polski z Chrystusem jako metafora odkupienia świadczy o tym, że Mickiewicz w walce o wolność widział obowiązek religijny i swój styl przystosował do archaicznego biblijnego tonu (zwłaszcza w końcowych

²⁷ Z. Malić: *Mickiewicz itd.* Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, 2002, s. 40—42.

²⁸ Por. M. Jastrun: *Mickiewicz*. Prev. J. Benešić. Zagreb, Zora, 1950, s. 253—254.

²⁹ J. Odrowąż-Pieniążek: *Słowo wstępne*. W: *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*. Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe, 2008, s. 13—18.

fragmentach *Modlitwy pielgrzyma* i *Litanii pielgrzymkiej*, które odwołują się do kościelnych tradycji). Analogia między męką Chrystusa a Polską posłużyła jako figura politycznej śmierci Polski, jej drogi do zmartwychwstania i ofiary na rzecz wyzwolenia wszystkich narodów.

Historyczność jako warunek zrozumienia związków literackich w latach trzydziestych XIX wieku: wnioski końcowe

Mesjanizm, w polskiej tradycji rozumienia tego pojęcia³⁰, obejmuje stosunkowo szerokie pole semantyczne: od przypisywania Polsce historycznej roli obrońcy Europy przed barbarzyńcami, zwłaszcza Turkami, obrońcy przed wszystkimi wrogami europejskiego Zachodu (zwłaszcza Rosji), do szerzenia zachodnich chrześcijańskich wartości wśród Słowian i na europejskim Wschodzie. Zgodnie z taką polityczno-historyczną interpretacją, każdy polski emigrant pierwszej połowy XIX w. był wyznawcą mesjanizmu. Religijna proveniencja pojęcia odsyła do wiary w odkupiciela i zbawiciela, który przychodzi po katastrofie i umożliwia zwycięstwo dobra. Dlatego mesjanizm nie oznacza w pierwszej kolejności walki o własny naród i jego wolność, lecz przekonanie o misji wyzwolenia wszystkich uciśnionych. Mickiewicz widział w Polsce europejskiego Chrystusa, zbawcę narodów (wśród wielkich narodów europejskich istnieje przekonanie o ich własnej mesjanistycznej roli, we Francji najbardziej było to widoczne za panowania Ludwika XIX, „króla-obywateli”, niemniej bez wyraźnego religijnego podtekstu — tak jak w przypadku „słowiańskiego mesjanizmu” — przede wszystkim dlatego, że do 1830 r. Francja przeprowadziła znaczną część politycznych i prawnych reform, o które pozostałe narody europejskie walczyły dopiero po 1848 r.).

Chociaż w *Księgach...* obecna jest aktualna polityka (nazwiska polityków, myślicieli, nazwy państw i narodów, nazwiska ich władców), dyskurs polityczny przeplata się ze stylem biblijnym. Styl ten przyczynił się do podniesienia rangi tematu, nadając rzeczywistości uniwersalne znaczenie. Właśnie z uwagi na tę uniwersalność, z dzisiejszej perspektywy, widać, dlaczego dzieło było podatne na polityczną instrumentalizację, choć to nie podważyło jej autentycznej demokratycznej wymowy. Jednym z fundamentalnych założeń romantyzmu i politycznych działań tego okresu była legitymizacja aspiracji niepodległościowych zniewolonych narodów. Podobnie jak Austro-Węgry, Polska przed 1772 r. nie była pod względem etnicznym i językowym homogenicznym obszarem, o czym mówi między innymi Mickiewicz w *Księgach...* („Litwin i Mazur bracia są [...] Nazwisko ich jedno

³⁰ A. Walicki: *Mesjanizm Adama Mickiewicza w perspektywie porównawczej*. Warszawa, IBL PAN, 2006, s. 17.

jest: nazwisko Polaków”). Chociaż Mažuranić wskazuje, że Polacy inspirowali Chorwatów w Austro-Węgrzech w ich walce o samookreślenie, nie ma wątpliwości, że polskość jako wybór narodowościowy była znacznie bliższa rozumienia tożsamości przez tzw. narody historyczne³¹, na przykład Niemców czy Węgrów.

Mesjanizm Mickiewiczowskiego typu ma punkty wspólne z romantyzmem europejskim, zbiegał się czasowo z próbami podjęcia politycznych reform, mających na celu wyzwolenie narodowe i rekonstrukcję państwa. Polski typ mesjanizmu kondensował w sobie najważniejsze zasady politycznego idealizmu jako głównego paradygmatu, który kształtował praktyczne polityki podbitych narodów w drugiej połowie XIX w. Wiosnę Ludów charakteryzuje konflikt między romantyczną koncepcją braterstwa narodów w służbie uniwersalnych celów a praktycznymi celami politycznymi każdego narodu z osobna. Mickiewicza nie interesuje terytorialny i praktyczno-polityczny narodowy integralizm. Jego zdaniem, naród to duchowo powiązana wspólnota, której rola polega na cywilizacyjnym wyzwoleniu. Wykreślenie z mapy państwa polskiego stanowiło zagrożenie dla historycznego narodu polskiego. Mickiewicza depolityzacja polskiej tożsamości etniczno-kulturowej ma swoje źródło w oddzieleniu pojęcia narodu i państwa terytorialnego, mimo że państwowotwórcze aspiracje jego zdaniem nie podlegały dyskusji. Podobnie jak *Hrvati Mađarom, Księgi...* stanowiły odpowiedź na pytanie, jak zachować historyczno-polityczną tożsamość narodu bez państwa. Los dzieł obydwu wymienionych autorów potwierdził niemożność rzeczywistego przezwyciężenia podziałów na ówczesnej scenie politycznej obydwu narodów. Owa niemożność doprowadziła dojrzałego Mickiewicza do głębokiego duchowego kryzysu i mistycyzmu, Mažurancica zaś — do politycznego pragmatyzmu, choć polityczne reformy zostaną później zniweczone.

W chorwackiej historiografii wzrasta zainteresowanie ideologiczną działalnością dziewiętnastowiecznych autorów — w pełni dojrzałym Mažuranciem jako politykiem, kosztem Mažurancica młodego poety. Jednoczesne badania nad twórczością poetycką tego okresu mogłyby przyczynić się do rewizji historyczno-literackiej recepcji romantycznej świadomości, przynajmniej w ramach kontrastu między skanonizowaną wielkością literatury romantyzmu a jej kontekstem politycznym, co doprowadziło do nagromadzenia licznych nieporozumień odnośnie do tożsamości narodów słowiańskich. Zwłaszcza w Chorwacji romantyzmowi przypisuje się utrwalenie kompleksu literatury utilitarnej w służbie zniewolonego małego narodu³².

³¹ Ibidem, s. 171.

³² Por. J. Wierzbicki: *Književnost ilirizma u odnosu prema zapadnoslavenskim književnostima*. In: *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*. Ur. A. Flaker, K. Pranjić. Zagreb, Liber, 1970, s. 121–133.